

А это значит, что поверхностное и конъюнктурное отношение к указанной проблематике абсолютно недопустимо. Будем же помнить слова апостола Павла: “Так если и вы языком произносите невразумительные слова, то как узнают, что вы говорите? Вы будете говорить на ветер” (I Кор. 14:9).

*Кулажанка Л.Я., канд. гіст. навук, сябра
Брацтва трох віленскіх мучанікаў*

АСВЕТНІЦКАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ ПРАВАСЛАЎНЫХ БРАЦТВАЎ: ТРАДЫЦЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Прыкметную з’яву сённяшняга жыцця ўяўляюць адраджэнне і дзейнасць праваслаўных царкоўных брацтваў на Беларусі. Некаторыя з іх, як, напрыклад, праваслаўнае Брацтва трох віленскіх мучанікаў пры Петра-Паўлаўскім саборы г.Мінска, імкнуцца да пераемнасці гістарычных традыцый брацкага руху XVI—сярэдыны XVII стст., аднаўляюць выпрабаваныя жыццём формы і напрамкі дзейнасці. Зварот да гістарычных традыцый тлумачыцца, відавочна, не толькі суб’ектыўнымі (жаданне праваслаўнай інтэлігенцыі вывучаць і засвойваць шматгранны вопыт праваслаўнай царквы на Беларусі), але і аб’ектыўнымі прычынамі. Нягледзячы на часавую аддаленасць, можна ўгледзець пэўныя гістарычныя аналогіі ў грамадска-культурнай сітуацыі канца XVI—сярэдыны XVII ст. з сучаснай. Перш за ўсё падабенства выяўляецца ў высокай ступені абвостранасці праблемы выбару паміж Усходам і Захадам, што мела і мае лёсавызначальнае значэнне.

Вядома, што праваслаўныя брацтвы як рэлігійна-дабрачынныя і культурна-асветныя аб’яднанні гарадскога насельніцтва беларускіх і ўкраінскіх земляў Вялікага княства Літоўскага найбольш плённа праявілі сябе ў арганізацыі школьніцтва і кнігадрукавання. Асветная дзейнасць брацтваў разгортвалася ў экстрэмальных умовах і была адказам на тую

ідэалагічную вайну, якую фактычна праводзілі тут езуіты і іншыя прыхільнікі лацінства і уніі ў 2-й палове XVI—XVII стст. Сродкі гэтай барацьбы прапанавалі самі езуіты. Гэта дыспуты, палемічная літаратура, адукацыя; а пазней і гвалтоўныя дзеянні (цэнзура, чыстка бібліятэк, знішчэнне “ерэтычных” кніг).

У такіх умовах дзейнасць брацтваў была накіравана найперш на падняцце адукацыйнага і культурнага ўзроўня гарадскога насельніцтва, мяшчанства, якое і складала пераважную колькасць братчыкаў.

Прычым задача была няпростая, бо брацкае школьніцтва ўзнікла і развівалася ў той час, калі на беларускіх землях усталёўвалася езуіцкая сістэма адукацыі. Таму брацкія школы, якія ўзніклі спачатку як “школы для вывучэння Свяшчэннага Пісання і духоўнага выхавання”, паступова эвалюцыянавалі да навучання на аснове заходнееўрапейскай сістэмы “сямі вызваленых навук”. Акрамя духоўных дысцыплін (Свяшчэннае Пісанне, царкоўны статут, пасхалія, літургіка), праграмы ўключалі граматыку, логіку, рыторыку, геаграфію, арыфметыку, астраномію і музыку.

Галоўнае месца ў праграмах брацкіх школ займала славянская мова. У школьным статусе гаварылася: “Научивши учеников складывать литеры, обучать их церковному пению и вместе грамматике; затем приступать к риторике и диалектике, которые должны быть переведены на язык славянский”. Гэта была мова выкладання, на ёй праводзіліся школьныя дыспуты, ставіліся школьныя спектаклі. Акрамя таго, вывучаліся мовы: грэчаская, старабеларуская (у некаторых школах), лацінская і польская (у некаторых школах).

Акрамя моў, вялікая ўвага надавалася дыялектыцы і логіцы. Спачатку ў большасці школ дыялектыку вывучалі па творах вядомага філосафа і багаслова усходняй царквы Іаана Дамаскіна, пазней — па лацінскіх дапаможніках, перакладзеных на старабеларускую мову. Выкарыстоўваўся і “сучасны” пераклад І. Дамаскіна князем Курбскім. У курсе рыторыкі вывучалі паэтыку і гамілетыку (мастацтва пропаведзі). Гэтыя

дысцыпліны павінны былі падрыхтаваць да дыскусій, глыбокага аналізу рэлігійнай і свецкай літаратуры. На запятках па піітыцы падрабязна разглядаліся жанры літаратурных твораў, засвойваліся асновы вершаскладання. Вучні пісалі вершы да розных важных падзей, царкоўных свят, віншаванні і прысвячэнні.

Значная ўвага надавалася музыцы і спевам. Кожная школа мела свой шматгалосы хор, а некаторыя з іх — і свой школьны тэатр. Вядома, напрыклад, што ў брацкіх школьных тэатрах ставіліся “дыялогі” вядомага дзеяча ўсходнеславянскай культуры іераманаха Памвы Бярынды.

Як адзначаюць даследчыкі, нягледзячы на неспрыяльныя ўмовы, праваслаўныя брацкія школы давалі высокі па тым часе ўзровень адукацыі, адрозніваліся дэмакратычнымі (у параўнанні з езуіцкімі), гуманнымі і прагрэсіўнымі метадамі навучання. Высокі ўзровень адукацыі тлумачыўся і складам настаўнікаў, сярод якіх былі Кірыл Транквіліён, Лаўрэнцій і Стэфан Зізаніі, Мялеші Сматырскі, Лявонцій Карповіч, Іоў Барэцкі, Сільвестр Косаў, Спірыдон Собаль. Высокую ацэнку брацкім школам даў на Варшаўскім сейме 1620 г. дэпутат Л. Дрэвінскі, які зазначыў, што толькі дзякуючы такім школам было адкрыта шмат годных людзей і праваслаўнае навучанне пазбавілася “пылі нерадзэння”.

Другім важнейшым напрамкам дзейнасці праваслаўных брацтваў была падрыхтоўка вучоных-багасловаў, мысліцеляў, пісьменнікаў, якія на роўных змаглі б уступіць у палеміку з езуітамі наконт адстойвання каштоўнасцей і чысціні праваслаўя. Нягледзячы на заключэнне царкоўнай уніі 1596 г., значная частка адукаваных людзей грамадства выступіла ў абарону веры, якая была адначасова і сімвалам народнасці, нацыянальнай саматоеснасці. Брацтвы забяспечвалі атрыманне першай ступені адукацыі (брацкія школы) і спрыялі ўдасканалванню ведаў у такіх установах, як Кіева-Магілянская калегія (з 1701 г. акадэмія), ці ў заходнееўрапейскіх універсітэтах. З брацкіх школ выйшлі “шматлікія буйныя дзеячы асветы, складальнікі

дапаможнікаў для школ, аўтары палемічных твораў супраць уніі і трактатаў на багаслоўі, царкоўнай пропаведзі, перакладчыкі і праўшчыкі кніг”, як адзначыў С.Падокшын.

Мысліцелі, пісьменнікі-палемісты, звязаныя з брацкім рухам, належалі да розных плыняў рэлігійна-філасофскай думкі XVI—XVII стст. Да захавальна-кансерватыўнага напрамку схіляліся, напрыклад, Афанасій Філіповіч, Стэфан Зізаній, Лявонцій Карповіч, хоць і яны, як высокаадукаваныя людзі, зразумела, не маглі цалкам адмаўляць заходняй навуку, філасофію, культуру. У рэнесансава-гуманістычным напрамку праходзіла дзейнасць Лаўрэнція Зізання, аўтара “Азбукі”, “Граматыкі славенскай”, “Вялікага Катэхізіса” і інш. Ён падзяляў погляды асветніцкага гуртка Кіева-Пячэрскай лаўры, сябрам якога з’яўляўся. Кіраўнік гуртка архімандрыт Елісей Плецянецкі, удзельнікі Памва Бярында, Іоў Барэцкі, Тарасій Зёмка не адмаўлялі раўнапраўнага дыялогу з Захадам, выказваліся за рацыянальнае выкарыстанне заходняга і ўсходняга вопытаў. На думку С.Падокшына, гэта быў “трэці шлях”, які працягваў традыцыю Ф.Скарыны і мог бы замацаваць духоўнае і дзяржаўна-культурнае адраджэнне ВКЛ.

Нягледзячы на розніцу ў разуменні праблемы “Усход—Запад”, праваслаўныя мысліцелі былі адзіныя ў патрыятычным імкненні адстаяць сваю традыцыйную веру, з якой былі звязаны шматвяковая духоўная спадчына і багатая культура.

Таму яшчэ адной патрыятычнай задачай брацтваў было захаванне славянскага пісьменства, кірылічнага друку, усёй усходнеславянскай культурнай традыцыі. Дзякуючы высокаадукаванаму асяроддзю брацтваў, Заходняя Русь (беларускія і ўкраінскія землі) у канцы XVI—пач. XVII ст. становіцца цэнтрам развіцця царкоўнаславянскага пісьменства. У гэты час царкоўнаславянская мова панавала ў брацкай адукацыі і кнігадрукаванні, яна стала сродкам абароны праваслаўнай веры і этнічнай свядомасці беларусаў і ўкраінцаў.

Росквіт філалагічнай думкі канца XVI ст. увянчаўся стварэннем навукова абгрунтаванай лінгвістычнай сістэмы

царкоўнаславянскай мовы, выданнем дапаможнікаў для вучняў брацкіх школ (“Грамматіка словенска” Л.Зізанія, “Грамматікі славенскія” М.Смагрыцкага і інш.). Дзякуючы гэтаму царкоўнаславянская мова стала мовай культуры і навукі нароўні з лацінскай і грэчаскай.

Той жа задачы духоўнага і культурнага асветніцтва была падпарадкавана і выдавецкая дзейнасць брацтваў. Брацкія друкарні найбольшую ўвагу ўдзялялі літургіцы, статутам і дагматычнаму багаслоўю (33 выданні); Новаму Завету і Евангеллю (7); творах старажытных пісьменнікаў (11); белетрыстыцы, палемічнай літаратуры, панегрыкам (8); падручнікам (12); выданням, якія выкарыстоўваліся ў літургіі і школьнай справе (16) [гл. аб гэтым, напр.: Ісасвіч Я.Д. Роль братств в издании и распространении книг на Украине и в Белоруссии (конец XVI—XVII вв.) // Книга и графика.— М., 1972]. Масавымі тыражамі выходзілі школьныя дапаможнікі і падручнікі. З 1591 г. да 1654 г. беларускія друкарні выпусцілі 16 буквароў, у т.л. 8 брацкіх, што складала больш за налову ўсіх падобных выданняў, выдадзеных за гэты ж час на ўсходнеславянскіх землях. Прычым вялася праца па ўдасканальванні буквароў у адпаведнасці з патрэбамі школы.

У той час, калі афіцыйная палітыка Рэчы Паспалітай была накіравана на звужэнне сферы ўжытку старабеларускай мовы (напрыклад, у Вільні беларуская і царкоўнаславянская мовы былі забаронены фактычна ўжо ў 1664 г.), толькі брацкія друкарні і друкарня Мамонічаў шырока выкарыстоўвалі беларускую мову ў сваіх выданнях. Па падліках Г.Я.Галенчанкі, такія выданні складалі 22% ад усёй прадукцыі, а калі ўлічыць выданні з фрагментамі, прадмовамі і пасляслоўямі на беларускай мове, то разам яны складуць 53% ад усіх брацкіх выданняў. Як бачым, у той час у брацкім кнігадрукаванні была вырашана праблема гарманічнага суіснавання царкоўнаславянскай і беларускай моў.

Такім чынам, брацкія друкарні, працуючы ў неспрыяльных умовах, рабілі ўсё магчымае, каб задаволіць патрэбу беларускага

і ўкраінскага насельніцтва ў “рускай кнізе”, абараніць грамадскае значэнне кірылічнага друку, адстаяць духоўныя і культурныя традыцыі беларускай і ўсёй усходнеславянскай культуры. Аднак трэба пагадзіцца, што вытрымаць канкурэнцыю езуіцкіх і іншых каталіцкіх друкарняў у тых умовах было немагчыма. Да сярэдзіны XVII ст. езуіты выпусцілі 600 найменняў кніг, брацкіх жа выданняў дайшло да нашага часу 112 (невядома, колькі кніг было знішчана езуітамі падчас чыстак бібліятэк і спальвання “ерэтычных” выданняў). Да сярэдзіны XVII ст. у існаваўшых тады ўмовах брацкае кнігадрукаванне вычарпала свае магчымасці, у 2-й палове стагоддзя працавала толькі друкарня магілёўскага Богаўленскага брацтва. Гэтым закончыўся “залаты век” старабеларускай пісьменнасці і культуры.

Выдавецкая дзейнасць сучасных брацтваў выглядае больш сціплай. Але мэта застаецца ранейшай: асветніцтва, імкненне дапамагчы інтэлігенцыі, усяму народу падняцца з духоўнага заняпаду, усваяючы сябе народам хрысціянскім. Паколькі сапраўднае духоўнае адраджэнне чалавека можа адбывацца толькі праз далучэнне да рэальнага царкоўнага вопыту, Брацтва трох віленскіх мучанікаў пачало сваю выдавецкую справу з выдання беларускіх праваслаўных календароў. Яны “найперш скіраваны на асабісты духоўны шлях чалавека: удзельнічаць супольна з царкоўным народам у выратавальнай Тайне Хрыста, у Пасхальнай Тайне праз перажыванне ўсяго літургічнага года”, — гаварылася ў прадмове да календара на 1994 год.

Выданне часопіса “Праваслаўе ў Беларусі і ў свеце” (з 1996 г. — “Праваслаўе”) заснавана для ажыццяўлення асноўнай мэты Брацтва — лучыць беларускую нацыянальную традыцыю з дабрадатнай і жыццятворчай праўдай праваслаўнай веры. Адсюль і асноўныя рубрыкі: Багаслоўе; Рэлігійная думка; Царкоўная гісторыя; Духоўная спадчына; Архівы і дакументы; Пераклады; Духоўная паэзія і інш. З часопісам супрацоўнічаюць вядомыя багасловы сучаснасці, гісторыкі, мастацтвазнаўцы, літаратары Беларусі, Польшчы, Расіі, прадстаўнікі Беларускай праваслаўнай царквы ў эміграцыі.

У хрысціянскім самаўсведамленні народа значную ролю іграе веданне сваёй царкоўнай гісторыі. Таму Брацтва ажыццявіла такія выданні, як: Шэйкін Г.М. Полацкая епархія (1996); Шэйкін Г.М. Мінская епархія// Беларускі праваслаўны календар на 1997 г.; Цэрквы і прыходы Мінска (1996).

Бюлетэнь праваслаўнай службы навін “Ортапрэс” праз жывую аператыўную інфармацыю даводзіць нам, што праваслаўе — гэта не толькі каштоўнасць мінулага, яго мэтай з’яўляецца асвятленне сённяшняга разнастайнага і насычанага жыцця праваслаўнай царквы ва ўсім свеце, каб чытачы суперажывалі падзеі ў памесных цэрквах.

Асветніцкая дзейнасць Брацтва ажыццяўляецца па шмат якіх іншых напрамках: гэта традыцыйныя сустрэчы і “круглыя сталы” з творчай інтэлігенцыяй, удзел у Біблійнай камісіі Экзархата па перакладзе Новага Запавета на беларускую мову, арганізацыя навукова-практычных семінараў па праблемах праваслаўнай адукацыі, катэхізацыі і рэлігійнага выхавання, міжнароднага навукова-практычнага семінара “Спадчына святых братоў Кірыла і Мяфодзія і славянскія мовы” (1994), стварэнне лабараторыі царкоўнай гісторыі, правядзенне традыцыйных дзён праваслаўнай моладзі і інш.

Улічваючы гістарычны вопыт, ахвярнасць і патрыятызм нашых папярэднікаў, хочацца спадзявацца на больш плённае супрацоўніцтва з інтэлігенцыяй, бо без нашага асабістага духоўнага абнаўлення, без подзвігу веры не надыйдзе духоўнае адраджэнне народа, нашай Бацькаўшчыны.